

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10900000>

ХУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИНГ АКТУАЛ МУАММОЛАРИ, УЛАРНИ ТИЗИМЛАШТИРИШ, ШУНИНГДЕК, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚ ҚИЛИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛИ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Бобохонов Акрамхон Алохонович

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
катта ўқитувчиси
akramxon2107@gmail.com

Турабов Вахид Турабович

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси марказ
прокурори
vohid2608@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Мақолада ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг актуал муаммоларини таҳлилий ўрганиб, тизимлаштириш, уларни илмий-амалий тадқиқ қилишнинг истиқболли йўналишларини белгилаш юзасидан фикр юритилган. Шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятидаги муаммоларини илмий жиҳатдан ўрганиш юзасидан тадқиқот йўналишлари кўрсатилган.

Калит сўзлар: *Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти муаммолари, ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти муаммоларини тизимлаштириш, истиқболли йўналишлар.*

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти – бу қонун устуворлигини таъминлашга, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишга, жиноятчилик ва бошқа ҳуқуқбузарликларга қарши курашишга қаратилган чора-тадбирлар тизимидир.

Илмий адабиётларда ҳуқуқни муҳофаза қилишнинг турли хил таърифлари мавжуд. Энг умумий таъриф шундан иборатки, ҳуқуқни муҳофаза қилиш – бу давлат органларининг қонун устуворлигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларга қарши курашишга қаратилган фаолиятдир.

Ушбу таъриф ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасида давлат органларининг қуйидаги мақсадларга эришишга қаратилган фаолиятини таъкидлайди:

- Қонун устуворлигини таъминлаш – бу барча ижтимоий муносабатлар қонун билан тартибга солинадиган ва унга мувофиқ амалга ошириладиган фаолият.

- Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш – бу Конституция ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда мустаҳкамланган инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларига риоя этилишини таъминлашга қаратилган фаолият.

- Жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларга қарши кураш - жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси, унинг олдини олиш, аниқлаш ва унга қарши курашишга қаратилган фаолиятдир.

Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари тизими ўз фаолиятини қонунийлик, ошкоралик, жазонинг муқаррарлиги, инсонийлик, жавобгарликни табақалаштириш ва индивидуаллаштириш, жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва уларга барҳам бериш бўйича чоратадбирлар мажмуига мувофиқ амалга оширади ҳамда ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларга қарши курашишда муҳим ўрин тутди.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда жиноятчиликнинг олдини олиш тизимини ривожлантириш бўйича фаол иш олиб борилмоқда. Хусусан, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг жиноятчиликнинг олдини олиш соҳасидаги самарадорлигини ошириш, таълим, соғлиқни сақлаш, меҳнат ва бандлик, аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштириш чоралари кўрилди.

Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолияти самарадорлигини ошириш, уларнинг кадрлар ресурсларини мустаҳкамлаш, техник жиҳозланишини таъминлашга қаратилган чоралар кўрилмоқда.

Келгусида Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизими самарадорлигини янада ошириш учун қуйидагиларни ривожланишнинг янги босқичига кўтариш зарур бўлади:

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш.

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг кадрлар малакасини ошириш.

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларини техник жиҳозлар билан таъминлаш.

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасида ўзаро ва халқаро ҳамкорликни ривожлантириш.

Ушбу чора-тадбирларнинг амалга оширилиши Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг самарали амалга оширилишини таъминлайди, фуқаролар ҳамда жамиятни жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликлардан ҳимоя қилиш даражасини оширади.

Олиб борилаётган ишларга қарамасдан, ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти илмий ва амалий ечимларни талаб қиладиган бир қатор муаммоларга дуч келмоқда. Ушбу муаммолар турли омиллар туфайли юзага келади, жумладан:

- Мамлакатдаги ўзига хос ижтимоий-иқтисодий шароитлар. Мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий муаммолар жиноятчилик ва бошқа ҳуқуқбузарликларнинг кўпайишига олиб келади, бу эса ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари учун қўшимча қийинчиликлар туғдиради. Масалан, Ўзбекистон Республикасида иш ўринларини етарли даражада яратишдаги муаммолар (меҳнатга яроқли аҳоли ўсишига нисбатан), бу натижасида келиб чиқаётган ишсизлик, меҳнатга ҳақ тўлаш миқдорларида белгиланган минимал даражанинг камлиги ва шу каби ҳолатлар жиноятчиликнинг динамикасига бевосита таъсир кўрсатади.

- Давлат ва жамият хавфсизлигига таҳдид ва тажовузлар. Терроризм, уюшган жиноятчилик ва гиёҳванд моддалар савдоси каби давлат ва жамият хавфсизлигига тажовуз ва таҳдидлар ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларидан янгича ёндашув ва иш усуллари талаб қиладди.

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг касбий маҳорати ва малакасининг етарли эмаслиги. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг касбий маҳорати ва малакасининг етарли эмаслиги уларнинг ишидаги хатоларга, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларининг бузилишига олиб келади. Масалан, фуқароларни асоссиз ушлаб туриш ва ҳибсга олиш, шунингдек уларга нисбатан зўравонлик қўллаш ҳолатлари амалиётда ҳалигача учраб туради.

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг ташкилий-бошқарув ва ўзаро ҳамкорлик механизмларининг номукамаллиги. Бу эса ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятини самарали амалга оширишни мураккаблаштиради.

- Жиноятчиликка қарши курашда айрим жиноятларни камайтиришнинг самарасизлиги. Ўзбекистон Республикасида жиноятчиликнинг айрим турлари, жумладан, оғир ва ўта оғир жиноятлар, гиёҳванд моддаларни

сотиш ва сақлаш билан боғлиқ жиноятлар 2022 йилда 2021 йилга нисбатан ошган.

- Жиноятларни фош этиш юзасидан олиб борилаётган фаолиятдаги камчиликлар. Ўзбекистон Республикасида очилмаган жиноятларнинг юқори фоизи мавжуд бўлиб, бу фуқароларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига бўлган ишончини пасайтиради. Масалан, 2022 йилда йил давомида рўйхатга олинган жиноятларнинг 19,6 фоизи очилмаган.

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятида шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилиши ҳолатлари. Бундай ҳолатлар кам бўлсада, фаолиятда учраб туради.

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик масалалари тўлиқ ўз самарасини бермаётганлиги. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятида баъзида органлар ўртасида ўзаро ҳамкорлик етарли эмас, бу ўзларига юклатилган ваколатлар доирасида вазифаларни бажаришда ўз салбий таъсирини ўтказди.

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларида кадрлар етишмовчилиги ёки ходимларнинг малака ва маълумотлари (олий, ўрта махсус) эгаллаб турган лавозимларига номувофиқлиги.

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг ташкилий-бошқарув механизмларидаги камчиликлар (норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг етарли эмаслиги, органлар фаолиятининг замонавий талабларига номувофиқлиги ва ҳ.к.).

Ҳуқуқни қўллаш муаммоларини ҳал қилиш учун қуйидаги чораларни кўриш зарур деб ҳисоблаймиз:

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш. Бунинг учун ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятини тартибга солувчи ҳуқуқий нормаларни замонавий талаблар асосида доимий такомиллаштириб бориш.

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларидаги ходимларининг билим ва кўникмаларини, малакасини доимий равишда ошириб бориш.

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасида халқаро ҳамкорликни ривожлантириш. Бунинг учун ахборот, тажриба ва технологиялар алмашишда бошқа мамлакатларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ҳамкорликни кучайтириш зарур.

- Жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш. Бунинг учун жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича самарали чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш керак.

- Аҳолининг ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига бўлган ишончини ошириш. Бунинг учун ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш, шунингдек, фуқароларнинг ушбу органлар фаолияти тўғрисида хабардорлик даражасини ошириш зарур.

Ушбу чора-тадбирларнинг амалга оширилиши инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоясини таъминлаш, шунингдек, жиноятчилик ва бошқа ҳуқуқбузарликларга қарши курашишда ҳуқуқни муҳофаза қилиш самарадорлигини ошириш имконини беради, фаолиятда янада қулай шарт-шароитлар яратади.

Юқоридагиларга асосан Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг асосий муаммоларини таҳлил қилиш асосида уларни гуруҳлашнинг қуйидаги йўналишларини ажратиш мумкин:

1-йўналиш. Жиноятчилик ва бошқа ҳуқуқбузарликларга қарши кураш.

- Жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликлар айрим турлари содир этилишининг юқорилиги;
- Жиноятларни фош этиш самарадорлигини етарли эмаслиги;
- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ўртасидаги ҳамкорликнинг ўз самарасини тўлиқ бермаётганлиги.

2-йўналиш. Қонун устуворлигини таъминлаш.

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятида айрим ҳолларда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларининг бузилиши;
- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг ҳуқуқий асослари ва ташкилий-бошқарув механизмларининг номукамаллиги.

3-йўналиш. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг касбий маҳорати ва малакаси.

- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг касбий маҳорати ва малакаси етарли эмас;
- Айрим ҳолларда ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимининг ўз самарасини тўлиқ бермаётганлиги.

4-йўналиш. Жамоатчилик билан ўзаро муносабатлар.

- Аҳолининг ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига бўлган ишончининг пастлиги;
- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг жамоатчилик билан ўзаро алоқаларидаги шаффофликнинг етишмаслиги.

Ҳуқуқни муҳофаза қилишнинг долзарб муаммолари бўйича илмий-амалий тадқиқотлар ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолияти самарадорлигини ошириш, қонун устуворлигини таъминлаш, фуқароларнинг

ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, шунингдек, аҳолининг ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига бўлган ишончини оширишнинг муҳим шартларидан биридир.

Илмий тадқиқотлар ҳуқуқни муҳофаза қилишнинг долзарб муаммоларини аниқлаш ва таҳлил қилиш, шунингдек уларни ҳал қилиш бўйича самарали чораларни ишлаб чиқиш имконини беради.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг долзарб муаммолари бўйича илмий ва амалий тадқиқотлар ўтказиш учун қуйидаги усуллардан фойдаланиш мумкин:

- Назарий таҳлил.

Ушбу усул ҳуқуқни муҳофаза қилишнинг назарий асосларини, шунингдек ҳуқуқни муҳофаза қилишнинг долзарб муаммоларини ҳал қилишда мавжуд ёндашувларни аниқлаш ва таҳлил қилиш имконини беради.

- Эмпирик тадқиқот.

Ушбу усул ҳуқуқни муҳофаза қилишнинг ҳолати ва муаммолари бўйича эмпирик маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилиш имконини беради. Масалан, фуқаролар ўртасида ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти ҳолати тўғрисида сўров ўтказишга, шунингдек жиноятлар тўғрисидаги статистик маълумотларни таҳлил қилишга қаратилган бўлиши мумкин.

- Моделлаштириш усули.

Ушбу усул ҳуқуқни муҳофаза қилишнинг долзарб муаммоларига турли хил ечимларни моделлаштириш ва уларнинг самарадорлигини баҳолаш имконини беради. Масалан, илмий тадқиқотлар жиноятчиликка қарши курашнинг турли усуллари самарадорлигини моделлаштиришга, шунингдек ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг турли механизмлари самарадорлигини моделлаштиришга қаратилган бўлиши мумкин.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг долзарб муаммоларини илмий-амалий тадқиқ этишнинг **асосий йўналишлари** қуйидагилардан иборат:

- *Ҳуқуқни муҳофаза қилишнинг долзарб муаммоларининг пайдо бўлиши ва ривожланишига имкон берадиган сабаблар ва омилларни ўрганиш.*

Тадқиқотнинг ушбу йўналиши ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларида мавжуд муаммоларнинг пайдо бўлиши ва ривожланишига олиб келадиган омилларни аниқлаш ва таҳлил қилишга қаратилади.

- *Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг долзарб муаммоларини ҳал қилиш бўйича самарали чора-тадбирларни ишлаб чиқиш.*

Тадқиқотнинг ушбу йўналиши ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг долзарб муаммоларини ҳал қилиш бўйича аниқ чора-тадбирларни, жиноятчиликка қарши курашнинг янги усулларини, шунингдек ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг янги механизмларини ишлаб чиқишга қаратилади.

- *Ҳуқуқни муҳофаза қилишнинг долзарб муаммоларини ҳал қилиш бўйича мавжуд чора-тадбирлар самарадорлигини баҳолаш.*

Тадқиқотнинг ушбу йўналиши мавжуд чора-тадбирлар, жиноятчиликка қарши кураш, шунингдек ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятини назорат қилиш тизимининг самарадорлигини баҳолашга қаратилади.

Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқни муҳофаза қилишнинг долзарб муаммоларини таҳлил қилиш асосида илмий тадқиқотларнинг куйидаги **истиқболли йўналишларини** аниқлаш мумкин:

Ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий омилларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти ҳолатига таъсирини ўрганиш.

Тадқиқотнинг ушбу йўналиши ишсизлик, қашшоқлик каби ижтимоий-иқтисодий омилларнинг, шунингдек коррупция ва давлат тизимининг самарасизлиги каби сиёсий омилларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш ҳолатига таъсирини ўрганишга қаратилган (ишсизлик даражасининг жиноятчиликнинг турли турларига таъсири, иш ўринлари яратиш орқали жиноятчиликни камайтириш чораларини ишлаб чиқишга ва ҳоказо).

Жиноятчилик ва бошқа ҳуқуқбузарликларга қарши курашнинг янги ва замонавий усулларини ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг ушбу йўналиши замонавий таҳдидларга жавоб берадиган жиноятчилик ва бошқа ҳуқуқбузарликларга қарши курашнинг янги усулларини ишлаб чиқишга қаратилади.

Бу соҳадаги истиқболли тадқиқотларга мисол сифатида кибержиноятчиликка қарши курашнинг янги усулларини ишлаб чиқишни келтиришимиз мумкин. Ушбу тадқиқот кибержиноятларни содир этишнинг янги усулларини ўрганишга, шунингдек уларнинг олдини олиш ва аниқлаш усулларини ишлаб чиқишга қаратилган бўлиши мумкин.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятида қонунийлик ва тартибни таъминлаш муаммоларини ўрганиш.

Тадқиқотнинг ушбу йўналиши ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятида қонунийлик ва тартибни таъминлаш муаммоларини ўрганишга, шунингдек уларни ҳал қилиш чораларини ишлаб чиқишга қаратилган.

Хуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг касбий маҳорати ва малакасини ошириш муаммоларини ўрганиш.

Тадқиқотнинг ушбу йўналиши хуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг касбий маҳорати ва малакасини ошириш муаммоларини ўрганишга, шунингдек уларни ҳал қилиш чораларини ишлаб чиқишга қаратилган.

Хуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва жамият ўртасидаги ўзаро муносабатлар муаммоларини ўрганиш.

Ушбу йўналишдаги истиқболли тадқиқотга мисол сифатида фуқароларнинг хуқуқни муҳофаза қилиш органларига бўлган ишончи муаммоларини ўрганишни келтиришимиз мумкин. Ушбу тадқиқот фуқароларнинг хуқуқни муҳофаза қилиш органларига бўлган ишончига таъсир қилувчи омилларни ўрганишга, шунингдек, фуқароларнинг хуқуқни муҳофаза қилиш органларига бўлган ишончини ошириш чораларини ишлаб чиқишга қаратилган бўлиши мумкин.

Хуқуқни муҳофаза қилишнинг долзарб муаммолари бўйича илмий тадқиқотларнинг истиқболли йўналишларини аниқлаш жиноятчиликнинг олдини олиш ва унга қарши курашиш, қонунийликни таъминлаш, хуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг касбий маҳорати ва малакасини ошириш, шунингдек, аҳолининг хуқуқни муҳофаза қилиш органларига бўлган ишончини оширишнинг самарали тизимини ишлаб чиқишда муҳим кадамдир.

Хуқуқни муҳофаза қилишнинг долзарб муаммолари бўйича юқорида айтиб ўтилган амалий тадқиқотлар йўналишларидан ташқари қуйидаги истиқболли йўналишларни белгилаш ва бу борада тадқиқотлар ўтказиш мумкин бўлади.

- Жиноятчилик ва хуқуқбузарликларнинг олдини олишнинг янги тизимларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш.
- Хуқуқни муҳофаза қилиш органлари ҳамда бошқа давлат ва маҳаллий ҳокимият органларининг ўзаро муносабатлари тизимини такомиллаштириш.
- Маҳкумларни реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштиришнинг янги усулларини ишлаб чиқиш.

Ушбу тадқиқот йўналишлари хуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти самарадорлигини ошириш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.